

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.25>**Ю. О. Глінчук**

доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальнотехнічних дисциплін,
технологій та цивільної безпеки
Рівненського державного гуманітарного університету

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті звертається увага на актуальність підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки в контексті їх соціальної ролі. На основі теоретичного аналізу досліджуваного питання зазначається, що підготовка майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки потребує суттєвого удосконалення, першоосновою чого є аналіз стану та проблем такої підготовки. Аналізуються стан та проблеми підготовки здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей із безпеки життєдіяльності, охорони праці та цивільного захисту. Виявлено, що зміни законодавства, внаслідок яких дисципліни «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист» позбулися статусу нормативних, дисонують із сучасними викликами та загрозами: сусідства з державою-агресором, війною, проблемами демографії, травматизму, здоров'язбереження. На основі цього стверджується про нездатність системи вищої освіти гнучко реагувати на соціальні запити й виклики нинішньої дійсності. Встановлено, що вилученню безпекових дисциплін із освітніх програм підготовки фахівців сприяють і відсутність та часті зміни стандартів вищої освіти для деяких спеціальностей або ж надто узагальнені формулювання щодо набуття необхідних компетентностей. Стверджується про неефективність підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки за рахунок окремих освітніх компонентів, на відміну від безпекових дисциплін. Виявлено, що мають місце проблеми методичного характеру: брак відповідних науково-методичних розробок; відсутність досвіду педагогічної діяльності у викладачів; неврахування безпекових питань, специфічних для галузі освіти. Загалом стан підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки оцінено як незадовільний. Робиться припущення, що євроінтеграційні процеси та широкомасштабні воєнні дії в Україні призведуть до глибшого усвідомлення необхідності вдосконалення підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки та відповідних кроків у цьому напрямі.

Ключові слова: майбутні педагоги; соціальна роль педагога; підготовка в галузі цивільної безпеки; безпека життєдіяльності, охорона праці, цивільний захист.

Постановка проблеми. Значні проблеми українського суспільства в галузі безпеки життя та фахової діяльності стали сумними реаліями початку XXI ст. Проте найжорстокішим викликом, який на найвищий щабель підніс проблеми в галузі безпеки цивільного населення, став початок війни 24 лютого 2022 р. та звірства окупантів, вчинені проти мирних мешканців, зокрема, дітей. Заклади ж освіти стали мішенями для артобстрілів і авіаударів, а учасники освітнього процесу – часто живим щитом.

Відтак зростає актуальність підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки, зважаючи на їх майбутню соціальну роль. Адже, по-перше, педагоги безпосередньо впливають на стан здоров'я здобувачів освіти як організатори освітнього процесу та на безпечність (чи небезпечність) їх поведінки в силу освітньої діяльності з окремих предметів чи галузей знань та виховної роботи. По-друге, значну частину доби здобувачі освіти перебувають в закладах освіти, і, якщо в цей час стається надзвичайна ситуація, то організація їх порятунку безпосередньо залежить від педагогів.

По-третє, в умовах необхідності порятунку цивільного населення, коли не всі громадяни мають психологічну стійкість, уміють ефективно комунікувати й організовувати, саме педагог може відіграти ключову роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі вивчення передового зарубіжного досвіду, В. Михайлов вважає, що освіта є найбільш ефективним та безцінним засобом підготовки суспільства до мінімізації природних і техногенних загроз, доказом чому є аналіз багаторічної практики [1].

Суголосними є й висновки С. Гвоздін на основі вивчення досвіду розвинутих країн щодо підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності [2, с. 40].

Потребу формування в майбутніх педагогів умінь і навичок з видів діяльності, які здійснюються не лише в безпечних умовах, а й в умовах ризику, обстоює О. Нагайчук [3].

Є. Литвиновський фіксує увагу на тому, що людство перейшло в кризовий період існування, зазначаючи, однак, що в той час, коли всіма доку-

ментами, зокрема, й Законом України «Про національну безпеку» визначається низький рівень готовності до реагування на ризики виникнення небезпек сучасного середовища, має місце ситуація, в якій на всіх рівнях освіти все менше уваги звертається на формування компетентності з цивільної безпеки [4].

Необхідність підготовки майбутніх фахівців із забезпечення особистої безпеки, безпеки підлеглих та навколишнього природного середовища в умовах повсякденного функціонування, на випадок НС та воєнних дій підкреслюють О. Пищикова, Л. Янова, С. Сахно. Проте, на думку авторів, реалізація конституційного права на захист свого життя і здоров'я від наслідків аварій, катастроф, стихійних лих, застосування зброї, на жаль, передбачено не в повному обсязі в стандартах вищої освіти [5].

Загалом теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що, не дивлячись на актуальність, підготовка майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки потребує суттєвого удосконалення, першоосновою чого, на наш погляд, є аналіз стану та проблем такої підготовки.

Мета статті – проаналізувати стан та проблеми підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки.

Виклад основного матеріалу. З огляду на стійку тенденцією збільшення проблем у галузі безпеки життя та фахової діяльності 21 жовтня 2010 р. МОН України, МНС України та Держгірпромнаглядом було видано спільний Наказ «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України». Відповідно до цього документа, в закладах вищої освіти статусу нормативних набули дисципліни циклу «Цивільна безпека»: «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та «Цивільний захист». Водночас до комплексних контрольних кваліфікаційних завдань державних іспитів слід було включати питання з охорони праці; до дипломних проєктів (робіт) бакалаврів включати окремий розділ «Охорона праці», а магістрів – розділ «Охорона праці та безпека в надзвичайних ситуаціях».

Прийняття згаданого наказу було спрямоване на реалізацію положень Закону України «Про охорону праці», Закону України «Про захист населення і території від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», Закону України «Про правові засади цивільного захисту», Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та підвищення рівня знань здобувачів вищої освіти з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту. Водночас Наказ

«Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України» корелював із Конституцією України, яка проголошує життя, здоров'я та безпеку людини найвищою соціальною цінністю й провідними освітніми документами (Законом України «Про освіту», Законом України «Про дошкільну освіту», Законом України «Про загальну середню освіту», Законом України «Про вищу освіту» та ін.), які декларують безпеку освітнього середовища.

Проте 30 травня 2014 р. Верховною Радою України цей наказ було скасовано, що серед фахівців у галузі цивільної безпеки викликало потужний резонанс, адже в лютому 2014 р. відбулась анексія частини українських територій і розпочалась антитерористична операція в Луганській та Донецькій областях. В умовах реальних військових дій у східній частині України та сусідства з державою-агресором, що сповідує імперську філософію, нехтує прагненнями українців до суверенітету та європейської інтеграції й зазіхає на українські території така освітня політика багатьма фахівцями в галузі цивільної безпеки була розцінена як «диверсія проти нації».

З іншого боку, гострими залишались проблеми демографії, травматизму й здоров'язбереження, зокрема, статистичного підтвердження набула стрімка тенденція до погіршення здоров'я зростлого покоління за період здобуття загальної середньої освіти [6, с. 53], як і стрімка втрата педагогами професійного здоров'я та довголіття [7].

Таким чином, цілком очевидною стала нездатність системи вищої освіти гнучко реагувати на соціальні запити й виклики нинішньої дійсності.

В часових межах це збіглося з наданням автономії ЗВО, зі зменшенням аудиторного навантаження на здобувачів вищої освіти та зі зменшенням загальної кількості абітурієнтів (представників покоління, народжених у складні 90-ті). В результаті в закладах вищої освіти сформувався дефіцит годин і ставок. Це призвело до складання нових навчальних планів випусковими кафедрами, коригованих таким чином, щоб максимальна кількість дисциплін викладалась саме їхніми викладачами. Але, якщо виключення загальноуніверситетських дисциплін на кшталт «Історії релігії» чи «Політології» лише певною мірою впливає на загальний розвиток майбутніх педагогів, то виключення дисциплін циклу «Цивільна безпека» із переліку нормативних катастрофічно погіршує якість їх фахової підготовки.

Вилученню дисциплін циклу «Цивільна безпека» з освітніх програм підготовки фахівців сприяли й відсутність чи часті зміни стандартів вищої освіти для деяких спеціальностей або ж надто узагальнені формулювання щодо набуття необхідних компетентностей. Часто, якщо

внаслідок змін у стандартах вищої освіти були прописані компетентності щодо збереження життя й здоров'я (фізичного й психологічного), створення безпечного, комфортного простору в закладах освіти, дотримання вимог безпеки життєдіяльності, санітарії та гігієни тощо, то, відповідно до освітніх програм, формування цих компетентностей мало забезпечуватись окремими освітніми компонентами, що, на наш погляд, не є дієвим. Так, наприклад, при вивченні дисципліни «Методика формування елементарних математичних уявлень» майбутні вихователі вивчають, як ознайомлювати дітей дошкільного віку з поняттями «один і багато», з напрямками в просторі, з геометричними фігурами, як складати конспекти занять, яку наочність використовувати тощо. І в якийсь момент вони отримують інформацію про необхідність профілактики інтелектуально-психологічних перевантажень під час занять. На тлі основного змісту дисципліни це є настільки епізодичним і фрагментарним, що його важливість не те, що втрачається, а, навіть, на належному рівні не сприймається. Або ж під час вивчення дисципліни «Методика навчання природознавства» майбутні вчителі початкової школи вивчають, як знайомити дітей з поняттями живої і неживої природи, з Червоною книгою, з кліматом, рельєфом, сезонними явищами тощо і в якийсь момент вони отримують інформацію (а, часом і неповну) про заходи безпеки при проведенні екскурсій в природу. Це, знову ж таки, сприймається епізодично і фрагментарно на тлі загального змісту навчання з дисципліни. Проте, при вивченні «Безпеки життєдіяльності», «Основ охорони праці», «Охорони праці в галузі» та «Цивільного захисту» ідеї досягнення безпеки, збереження життя, здоров'я та працездатності є основоположними і це сприяє формуванню відповідного ставлення, а надалі – й відповідної компетентності.

Окрім проблеми наявності дисциплін, які б забезпечували підготовку майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки, мали (і мають) місце проблеми методичного характеру. Так, свого часу нововведеність дисциплін циклу «Цивільна безпека» до освітніх програм педагогічних спеціальностей, недостатня її диференціація стосовно сфери освіти на галузевому рівні, брак відповідних науково-методичних розробок, відсутність практичного досвіду роботи в закладах дошкільної чи загальної середньої освіти у викладачів призвели до автоматичного перенесення змісту навчального матеріалу з відповідних курсів, які викладаються вже більш тривалий термін для майбутніх фахівців інших галузей (передусім, технічних), що сформувало значний розрив між змістом навчання та майбутніми професійними обов'язками. Адже цілком зрозуміло, що, наприклад, майбутньому вихователю, вчителю, соціальному педагогу чи

логопеду не прийдеться здійснювати розрахунок освітлення, вентиляції чи захисного заземлення. Тим більше, що стосовно багатьох параметрів існують чіткі норми, які враховуються вже на стадії будівництва закладів освіти. Натомість, окрім загальних, існує низка специфічних для освітнього середовища проблем, які вимагають логічного врахування: небезпеки (природні, техногенні, соціальні), що можуть загрожувати здобувачам освіти та педагогам у різних видах освітньої діяльності (на території закладу освіти, у приміщеннях та кабінетах закладу освіти, під час культурно-масових заходів, екскурсій, навчально-виробничої практики тощо), їх моніторинг, шляхи запобігання чи мінімізації, поведінка в разі настання; нормативно-правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, психолого-педагогічні засади охорони праці в закладах освіти; поведінка в разі надзвичайних ситуацій під час освітнього процесу та багато інших.

Стосовно невідповідності змісту навчання майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки, наше переконання корелює з переконанням К. Вариводи в тому, що на спеціальностях педагогічного напрямку безпекова підготовка повинна відрізнятись у порівнянні з технічними чи економічними спеціальностями [8]. Доречною вважаємо й думку А. Литвина, який переконаний, що результативним шляхом вирішення сучасних проблемних питань викладання в ЗВО дисциплін, пов'язаних із безпекою людини є урахування міжпредметних зв'язків із фаховими дисциплінами [9].

Ще однією проблемою методичного характеру стала проблема застосовуваних технологій, зокрема інноваційних, дієвість яких нині є загальноновизнаною. Про це, зокрема, говорить і Ж. Гуцак [10]. Хоча варто зазначити, що окремі вчені (Р. Білик, [11] Г. Кривошеєва [12], О. Тимошук [13] та ін.) здійснювали спроби адаптації подачі матеріалу для педагогічних спеціальностей, однак ці поодинокі кроки в своїй сукупності не спричинили появи нової стратегії викладання дисциплін циклу «Цивільна безпека» для майбутніх педагогів.

Не дивлячись на низку наявних проблем, моніторинг навчальних планів та освітніх програм ЗВО, в яких здійснюється підготовка майбутніх педагогів, дозволяє стверджувати про різновекторний пошук шляхів удосконалення їх підготовки в галузі цивільної безпеки. Так, у деяких ЗВО почали з'являтися такі дисципліни як «Безпекознавство», «Оздоровчі технології», «Педагогічна ергономіка НУШ», «Цивільний захист з основами медичних знань», «Основи медичних знань та охорона життєдіяльності» тощо.

Водночас стрімка інтеграція до європейського розвиненого простору, де відповідальність у галузі безпеки ототожнюється з соціальною відповідальністю, а рівень безпеки – з рівнем розвитку країни;

збільшення наукових розробок, що стосуються різних аспектів цивільної безпеки теж сприяє і сприятиме розумінню соціально-економічної ролі відповідної підготовки майбутніх педагогів. Свідченням цього є, зокрема, прийняття останнім часом відповідних документів у контексті реформування системи загальної середньої освіти (Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку безпечної і здорового середовища у новій українській школі», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» й ін.).

Висновки і пропозиції. На основі викладеного вище, нинішній стан підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки, попри очевидну актуальність, вважаємо незадовільним.

До основоположних проблем підготовки здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей в галузі цивільної безпеки відносимо: проблему наявності дисциплін циклу «Цивільна безпека» в освітніх програмах, проблему змісту навчання та проблему освітніх технологій.

Проте вважаємо, що євроінтеграційні процеси, з одного боку, та широкомасштабні воєнні дії в Україні, з іншого, призведуть до глибшого усвідомлення необхідності вдосконалення підготовки майбутніх педагогів у галузі цивільної безпеки та відповідних кроків у цьому напрямі, «відправною точкою» для яких, на наш погляд, буде аналіз стану та проблем такої підготовки.

Список використаної літератури:

1. Михайлов В. М., Демків А. М. Аналіз проблеми навчання фахівців з питань цивільної безпеки у зарубіжних виданнях. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. 12 (41). С. 145–165.
2. Гвоздій С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців соціально-педагогічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності: монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. 420 с.
3. Нагайчук О. В. Формування компетентності з охорони праці та безпеки життєдіяльності у майбутніх педагогів. *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика: матеріали XVII міжнар. наук.-метод. конф. (Рівне, 18–19 квіт. 2019 р.)*. Рівне: НУВГП, 2019. С. 14–15.
4. Литвиновський Є. Ю. Компетентність з цивільної безпеки – суспільно необхідна компетентність фахівця з вищою освітою у світі VUCA. *Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика: матеріали XVII міжнар. наук.-метод. конф. (Рівне, 18–19 квіт. 2019 р.)*. Рівне: НУВГП, 2019. С. 11.
5. Пищикова О. В., Янова Л. О., Сахно С. І. Актуальні проблеми викладання нормативних дисциплін Цивільний захист та Безпека життєдіяльності з метою розвитку професійних компетенцій майбутніх бакалаврів та магістрів усіх галузей знань та спеціальностей. *Вісник Криворізького національного університету*. 2019. Вип. 49. С. 53–58.
6. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2017 р. / МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України». Київ, 2017. 516 с.
7. Зоріна М. О. Професійне здоров'я вчителя як важлива складова його діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 33 (86). С. 175–179.
8. Варивода К. Сучасні аспекти викладання дисциплін циклу безпеки життєдіяльності в закладах вищої освіти. URL: [http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/\(дата звернення 21.07.2022\)](http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/(дата звернення 21.07.2022)).
9. Литвин А. Сучасні проблемні питання викладання дисциплін, пов'язаних з безпекою людини у ЗВО України. URL: [http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4221\(дата звернення 26.07.2022\)](http://ephshair.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4221(дата звернення 26.07.2022)).
10. Гуцак Ж. Актуальні проблеми формування у студентів елементів культури безпечної життєдіяльності у процесі навчання. URL: https://dspu.edu.ua/pedagogics/arhiv/29_ch3_2014/5.pdf. (дата звернення 26.07.2022).
11. Білик Р. Методика інтегрованого навчання основ охорони праці і безпеки життєдіяльності майбутніх учителів технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2012. 20 с.
12. Кривошеєва Г. Л. Організація самостійної роботи майбутніх педагогів у процесі їх підготовки до професійного дозволіття. *Наукові праці вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет»*. Сер.: «Педагогіка, психологія і соціологія». Донецьк: ДНТУ, 2014 р. № 1(15). Ч. 2. С. 114–119.
13. Тимошук О. С. Методика навчання охорони праці майбутніх вчителів технологій: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2016. 20 с.

Hlinchuk Yu. State and problems of preparation of future teachers in the field of civil security

The article draws attention to the relevance of training future teachers in the field of civil security in the context of their social role. Based on the theoretical analysis of the researched issue, it is noted that the training of future teachers in the field of civil security needs significant improvement, the primary basis of which is the analysis of the state and problems of such training. The state and problems of training students

of higher education in pedagogical specialties in life safety, labor protection and civil protection are analyzed. It was revealed that changes in the legislation, as a result of which the disciplines "Safety of Life", "Basics of Occupational Safety", "Labor Protection in the Industry" and "Civil Protection" lost their normative status, do not correspond to modern problems and threats: neighborhood with an aggressor state, war, problems of demography, injuries, health care. Based on this, the inability of the higher education system to properly respond to social problems in the current conditions is argued. It has been established that the absence and frequent changes of higher education standards for some specialties or overly generalized formulations regarding the acquisition of the necessary competencies contribute to the removal of safety disciplines from educational programs for the training of specialists. It is asserted about the ineffectiveness of training future teachers in the field of civil security at the expense of separate educational components, in contrast to security disciplines. It was found that there are methodological problems: lack of appropriate scientific and methodological developments; teachers' lack of experience in teaching activities; neglecting security issues specific to the field of education. In general, the state of training of future teachers in the field of civil security is assessed as unsatisfactory. It is assumed that European integration processes and large-scale military actions in Ukraine will lead to a deeper awareness of the need to improve the training of future teachers in the field of civil security and appropriate steps in this direction.

Key words: *future teachers; the social role of the teacher; training in the field of civil security; life safety, labor protection, civil protection.*